

КАУЗАТА НА НАШИЯ ПРЕЗИДЕНТ

*Спомени за Желю Желев
от негови съвременници и съратници*

Валентина Петкова
съставител

София, 2025

Снимките в книгата са на Ромео Чолаков, Тодор Токин, Бойко Станкушев, архив на Станка Желева, лични архиви на авторите, архиви на Българска национална телевизия, Българска телеграфна агенция и Българско национално радио.

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Валентина Петкова, съставител, 2025

ISBN 978-619-01-1563-2

Юбилейно издание за 90-годишнината от
рождението на първия демократично избран президент

КАУЗАТА НА НАШИЯ ПРЕЗИДЕНТ

СПОМЕНИ ЗА ЖЕЛЮ ЖЕЛЕВ

Съставител
Валентина Петкова

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Петко Симеонов
проф. Георги Фотев
Димитър Бочев
Мирослав Севлиевски
Станка Желева

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	
<i>Валентина Петкова</i>	9
Човекът от „нашето време“	
<i>Георги Мишев</i>	12
Държавник по неволя	
<i>Марко Ганчев</i>	15
Спомен за моя приятел и брат	
<i>Недялко Йорданов</i>	20
Рицарят без броня	
<i>Димитър Бочев</i>	30
Естественият лидер на демократическата общност	
<i>проф. Михаил Неделчев</i>	38
Последните президентски години	
<i>Марин Георгиев</i>	49
Президентът от село Веселиново	
<i>Петко Симеонов</i>	59
Желю Желев. In Memoriam	
<i>проф. Димитър Луджев</i>	67
Първата ми среща с Желю Желев	
<i>Михаил Иванов</i>	78
Необяснимият президент	
<i>доц. Боян Славенков</i>	92

Моето познанство с Желю Желев	
<i>Здравко Попов</i>	104
Желю Желев върна България в Свободния свят	
<i>Стефан Тафров</i>	112
Остана земен човек, въпреки властта	
<i>Валентин Стоянов</i>	120
Спомен за съвместната ми работа с д-р Желю Желев	
<i>Стоян Сталев</i>	125
Визионерът на демократична България	
<i>д-р Елена Кирчева</i>	131
От къде – накъде	
<i>Мария Бойкикева</i>	139
Човеколюбив безсребърник – познавате ли друг такъв политик?	
<i>Антонина Желязкова</i>	145
Да се срамуваш от страха	
<i>проф. Евгения Иванова</i>	156
Единственият български дисидент	
<i>Деян Кюранов</i>	164
Дълбоко почтен, убеден демократ	
<i>Емил Кошлуков</i>	175
С Желю на светло и на тъмно	
<i>проф. Евелина Келбечева</i>	182
Желев – политикът, който стана държавник	
<i>Мирослав Севлиевски</i>	187
Президентът оцеля след катастрофа и даде курбан	
<i>Стефан Димитров</i>	196
Воля, доброта и тъга	
<i>проф. Георги Фотев</i>	200

Моето интелектуално и политическо приятелство с Желю Желев <i>доц. Момчил Дойчев</i>	204
Смелостта и търпението срещу неблагоприятността на злопапетната дама <i>Георги Георгиев</i>	215
Непретенциозна мозайка от спомени за Желю Желев <i>Евелина Първанова</i>	225
Съпричастен към болката на всеки човек <i>доц. Йордан Христосков</i>	237
За президента д-р Желев – нещо по-различно <i>Аспарух Панов</i>	244
Учител по демокрация и приятел <i>Тодор Токин</i>	248
До Америка с Желю <i>Бойко Станкушев</i>	252
Два пъти пропътувахме България <i>проф. Христо Иванов</i>	261
Желю Желев в кратките паметни бележки на своя кум Васил Гюзелев (1954–1990) <i>акад. Васил Гюзелев</i>	267
Разговори на квадратната маса <i>Румяна Таслакова</i>	274
Съдбата случайно ме срещна с Желю Желев <i>Стефи Недевска</i>	280
Желев събра варненци на първия голям митинг <i>Христо Кирчев</i>	282
Приятелят Желю Желев <i>Иван Евлогиев</i>	286
Без д-р Желев експедициите до Антарктида щяха да спрат <i>проф. Христо Пимпирев</i>	291

Д-р Желев работеше за мира и стабилността на Балканите	
<i>Хаяти Коркмаз</i>	294
Първият президент	
<i>Мира Добрева</i>	296
За филма „Първите“ и за изповедта на Мария Желева	
<i>Жоро Торнев</i>	300
Моят баща ме научи да не се страхувам	
<i>Станка Желева</i>	303
Биографични бележки за авторите	313

ПРЕДГОВОР

Посвещаваме този сборник на 90-годишнината от рождението на д-р Желю Желев на 3 март 2025 г. Негови съвременници, съмишленици и приятели откликнаха на идеята да разкажат живи лични спомени за човека, философа, политика, извел България по трудния ѝ път към демокрация. Получи се книга, която можем да наречем книга за епохата Желю Желев – започнала през 60-те години на миналия век и продължила до 30 януари 2015 г., когато тихо в съня си той напусна този свят.

През десетте години след смъртта му за Желев малко се пише и говори. И макар първият демократично избран президент да има вече отредено място в историята, самият той приживе не ѝ възлага големи надежди: „Историята се впечатлява много повече от злото, отколкото от доброто. Доброто за нея е безкрайна скука, с която не желае да си обременява паметта.“ Но ако перифразираме друго изказване на Желев, преди да пратим нещо в историята, нека го прочетем.

Представяме ли си как щеше да изглежда България на 10 ноември 1989 г. без най-яркия си дисидент, разцепил комунистическия мрак с книгата си „Фашизмът“? Без Русенския комитет, без Клуба за гласност и преустройство, на които той бе моторът и които ни отсрамираха пред света?... Сред мислещите хора той беше „единственият, наясно със себе си и с това, което се случва“, по думите на Георги Мишев. „Великото време на интелигенцията“ е не само заглавие на феноменалната му статия, но и доказателство за способността му да увлича с идеите си. Домът на Желев на ул. „Чавдар войвода“ е мястото, където се събират интелектуалци, за да търсят истината в разпалени разговори около прочутата кухненска маса, в чиито крака Държавна сигурност монтира подслушвателни устройства... Какъв човек трябва да си, за да излагаш семейството си на риск, след като си бил изхвърлен на улицата без работа и седем години си бил интерниран, защото книгата, която си написал, е била забранена? Човек, който е посветен на каузата за свобода, демокрация и справедливост. Човек, който не се страхува.

Днес имаме свобода и демокрация, но ги приемаме като даденост, а обществото ни се тресе от раздори и се лута в политическа мъгла, осиротяло от липса на държавници, способни да загърбят материални блага и партийни интереси и

да работят на ползу роду. Така както правеше Желев – с действия, а не с празни приказки.

Авторите в тази книга условно могат да бъдат разделени на три групи, както формално можем да разделим и епохата Желев. Съмишленици и приятели на Желю от Университета и кръговете около институтите по култура и история. Сподвижници при учредяването на СДС и създаването на екипа му в Президентството. Съратници във фондацията му, приятели, журналисти и близки до него хора, които остават верни до края на живота му. В спомените си повечето от тях се опитват да го представят не като величие, а като човек, на когото нищо човешко не е чуждо. Свидетели сме на откровени разкази и оценки. За Димитър Луджев Желев е „смел и упорит“, за проф. Фотев – излъчва „воля, доброта и тъга“, за Боян Славенков е носител на „мощна духовна енергия“. Но както при всички спомени, могат да се срещнат и разминавания, свързани с дати и имена, породени от подвеждаща човешка памет и субективност.

Няколко са безспорните идеи на Желев, около които се обединяват авторите. На първо място е идеята му за мирен преход от тоталитаризъм към демокрация... Или както казва Марко Ганчев: „Желю допринесе нашият преход да мине, без да се строши едно стъкло по политически причини.“

Не може да се отрече, че България случи на президент в първите години на т.нар. преход. Докато имаше право на законодателна инициатива, той прокара няколко изключително важни закона. Особено значим е приносът му за връщането на България в свободния свят. За звездните мигове в новата ни външна политика и срещите му със световни лидери – Тачър, Митеран, Рейгън, кралица Елизабет II, Хавел, Валенса и др., разказва Стефан Тафров.

Повечето от съмишлениците определят признаването на Македония от Желев като вярна и решителна стъпка. Не така обаче мисли Петко Симеонов, който разказва любопитна история за случилото се около това решение.

Боянските ливади е събитието, което предизвиква най-много противоречиви оценки. Преобладават мненията, че форматът на пресконференцията е бил сгрешен. Последствията в историята са известни. Създателят на СДС и пръв негов лидер стана първата най-голяма синя „люспа“. Т.нар. втора вълна в СДС се легитимира, като обруга и отлъчи основателя на синята коалиция. Това е повратният момент и в политическата кариера на Желев. Другото събитие, което го разделя с близки до него хора, е участието му в предварителните избори в СДС. Мнозина го съветват да се откаже, а отношенията му с Деян Кюранов и Емил Кошлуков стигат до разрыв.

Антонина Желязкова е убедена: „Когато говорим за Желю Желев, трябва да го припомним не само като общественик и политик, но и като топла, весела, разностранна, неорднерна личност. Неудържимо витален и с чувство за хумор. Човеколюбив, много често извън мярата.“

Безсребърник в политиката е почти неவிжданo явление у нас. Колцина са онези, които могат да удържат на думата си като Желев, който обещава пред приятеля си Димитър Бочев: „Митко, влизам гол като пушка в това Президентство и след някоя и друга година ще изляза гол като пушка от него.“ Материалното никога не е определяло живота на човека, в чието жилище под наем основната мебел е била кашонът, по думите на Станка Желева. Най-ценното му качество е талантът му да съпреживява болката на ближния. Стотици са примерите на съпричастност към хора, които се нуждаят. Винаги е готов да извади пари от джоба си и да даде. Даже и на такива, които го мамят.

„Никога не говореше за себе си, не употребяваше „аз“, а само „ние“, пише Мария Бойкикева. Допълва я Марин Георгиев: „Като у всеки философ и мечтател за него вътрешният мир, вътрешният вид, бе по-важен от външния.“ Общо е мнението, че Желев не познава опитите за артистизъм и суетата да бъде харесван.

В този сборник ще откриете и друго, малко познато лице на Желю – забавен, ненаситен за вицове, гъбар, рибар, щедър и гостоприемнен. С няколко любими негови лица ни размиват спомените на Тодор Токин и на проф. Христо Иванов. Във веселието му импонира артистичната му съпруга Мария (наричана Маруша от близки и познати), цветната половинка в семейството, жена опора и коректив. Припомнянето на филма „Първите“, заснет в Грозден – любимото място на Желеви, и изповедта на Мария, просълзяват с изблика на дълго стаявана мъка на майката, загубила две деца. Вълнуващ е и разказът на Станка Желева, определяна като „достойна дъщеря на баща си“. За него тя говори с обич и благодарност, че е възпитал у нея най-ценното – да не се страхува.

Известно е, че Желев има много приятели и почитатели, но и много противници и отрицатели. Едни го определят като морален връх, други като герой от антична трагедия, трети като „онзи селянин в Президентството“, по думите на Александър Йорданов; същият, когото президентът изпраща посланик в Македония... При всички случаи Желев е притегателен център на внимание. В текста си Михаил Неделчев споделя, че се търси писател, който да напише биографията на естествения лидер на демократическата общност. Първата крачка е направена – тази книга донякъде е извор на информация, мнения и оценки за човека Желю Желев, за политика, който стана държавник.

Накрая е важно да изтъкна, че книгата нямаше да стане възможна без участието на всеки етап от работата (от сформирането на редакционната колегия до влизането на книгата в печат) на проф. Георги Фотев, за което всички ние трябва да му благодарим.

Валентина Петкова

Георги Мишев

ЧОВЕКЪТ ОТ „НАШЕТО ВРЕМЕ“

За малко мои съвременници мога да кажа, че са наясно със себе си или с това, което става около тях в завоюваната ни територия. Категоричен съм само за Желю Желев: той беше наясно. Дори за себе си е написал, че е избран за държавен глава без кръвопролития или по наследство, без помощта на чужди щикове. Казваше от трибуната, че иде от село, за ужас на демократи – чистофайници, със столично жителство, някои забравили, че от презимената им се подаваха корените на селско-пастирското им минало.

И да не знаехме, че е завършил философия, Желю изглеждаше, че е роден философ, той не познаваше емоциите, опитите за артистизъм, суетата да бъде харесван. Той притежаваше тези качества като дар на естеството и това рано беше забелязано от българското око. Помня, че на някакво първо публично появяване чух гласове: „Желев президент.“ Преди да го познаваме, Радой Ралин разнасяше ръкописа на „Тоталитарната държава“. Правеше впечатление, че никъде в обемистия том нямаше нито един възклицателен или въпросителен знак, опит за афоризъм или красиво писане, само смислена реч, предадена с точни думи, както умните хора говорят, за да бъдат незабавно разбрани. Желю не промени словесното си общуване с българския слушател през времето на поста държавен глава. Свидетел съм как пишеше текстовете си почти на коляно, много пъти в ученически тетрадки по десет листа, които вземаше от дъщерите си. Пишеше с късо моливче, добавям една подробност не за екзотика, а за сравнение с щабовете обслужващ персонал по министерства, в Президентството днес, които наблюдаваха Желев с ирония и подхиляване: още един човек от народа... Но да сте чули някой да сравнява Желев с „глупавия старец от Правец“, финалният акорд на 33-годишното властване на Живков на президентския престол?

Колкото да изглеждаше достъпен и обикновен, Желю Желев не беше „един от нас“. Или поне ние не можехме да бъдем като него. Не можехме да сме от хората, за които казват, че се появяват, когато има необходимост от тях. А Желю беше. И не е лесно това да бъде обяснено, защото отива към логиката на вярващите. За Желю тази логика беше разбираема. Проникнал с проучванията си в сърцевината на фашизма и комунизма, той нямаше съмнения, че тази тяхна Система ще се

Михаил Неделчев и Георги Мишев в началото на февруари 2015 г., няколко дни след кончината на г-р Желю Желев в студиото на БНТ разказват спомени за своя съмишленник и приятел

сгромоляса. От него за пръв път чухме, че живеем не пред прага на светлото бъдеще, а във вица, че сме на ръба на пропастта и предстои да направим крачка напред.

Системата трябва да бъде сменена – това беше верую и цел на Желю Желев. Той вярваше в ролята на интелигенцията за осъществяване на тази цел. И тук неговото чувство за реализъм отстъпи и му донесе разочарование. За половин век болшевишката догма беше формирала вече нов тип интелигенция – безлична, корумпирана, неосъзнала задачата си да води обществото. Управляващата партия се гордееше, че сме страна без дисиденти, и това се отнасяше като към демографска статистика. Въпреки всичко, казваше философът, трябва да продължим, кой, ако не ние, времето е наше. Желю е инат, чувал съм да казват приятелите му, на наша почва епитетът звучи само насърчаващо.

Качествата на лидер се очертаха естествено, нямаше нужда от Политбюро, от пленум или намеса на външни внушения: след провала на тоталитарната държава Желев създаде обединението на демократичните сили – реалистът стъпваше в минираното поле на романтиката, за да разбужда защитните рефлексии на племето. При турбуленциите в обществото не можеха да се очакват качествени промени, политическият климат се влошаваше, безкръвната, наречена още „нежна“ революция даваше възможност на бившата номенклатура да измисли всевъзможни форми на съпротива, Желев вече имаше нужда от компетентни съвет-

ници, от строители на нова България, миролюбиви към съседите, отворени за почтени отношения към света. Вековното мнение за нашия балкански кръстопът като убежище на „конекрадците от Долния Дунав“ (Бисмарк) трябваше да бъде променено. И по тази непосилна задача новият президент бе наясно.

Бях на среща на Вацлав Хавел, чешкия президент, стана дума за техните стари кооперативи, преобразували ги в акционерни дружества и от покривите им не паднала и керемидата, каза Хавел; Желю замълча. Съзнаваше греха си, че се поддаде на юристи, расли в саксии, които не познаваха селото, селянина, не знаеха какво е земя и природа. Знаеха само уедряването на латифундистите, които за нула време ставаха милиардери...

Както и да е. Но пътеката на момчето от Веселиново оставя дияр в най-новата ни история, остава и в сърцата на добронамерените българи, спомен за почтен, неподкупен политик, изградил се с воля, труд и божа дарба като личност.

Желю не беше железен, както някои тълкуваха името му. Той беше желан и нужен на „нашето време“.

21 октомври 2024 г.